

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra společenských věd

DAGMAR VALEČKOVÁ

III. ročník – prezenční studium

Obor: Základy společenských věd a latinská filologie

**JAN AMOS KOMENSKÝ JAKO PEDAGOGICKÁ
A NÁBOŽENSKÁ OSOBNOST**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: PhDr. Petr Zíma Ph.D.

Olomouc 2010

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci zpracovala samostatně a použila jen prameny uvedené v seznamu literatury.

V Olomouci dne 8. Dubna 2010

Valečková Dagmar

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala panu PhDr. Petru Zímovi Ph.D. za odborné vedení mé práce, za cenné připomínky a čas, který mi věnoval.

Obsah bakalářské práce:

Úvod	6
1. Jan Ámos Komenský – životopis	
1.1 Mládí Komenského	7
1.2 Léta dospělosti	8
1.3 Exil v Polsku	10
1.4 Cesta do Švédska	12
1.5 Znovu v Polsku	14
1.6 V Horních Uhrách	15
1.7 V Amsterdamu	16
1.8 Po smrti	17
2. Jan Ámos Komenský, jako pedagog	
2.1 Základy jeho pedagogiky	19
2.2 Pedagogická díla	21
2.3 Komenský a knihy	26
3. Filozofie Jana Ámose Komenského	
3.1 Zdroje jeho filozofie	27
3.2 Názory J. A. Komenského na společnost	28
3.3 Pansofie čili vševěda	29
3.4 Snahy všenápravné	30
3.5 Revelace	34
3.6 Komenského zbožnost	35
3.7 O církvi	36
4. Využití pedagogických a filozofických názorů Komenského pro výuku ZSV na středních školách	

4.1 Výuka podle Komenského obecně	38
4.2 Škola hrou	39
4.3 Svět v obrazech	40
4.4 Vyučovací metoda a proces	40
4.5 Učitel	41
4.6 Škola – dílna lidskosti	43
<i>Závěr</i>	44
<i>Použitá literatura</i>	47
<i>Anotace</i>	

Úvod:

Ve své bakalářské práci bych se chtěla věnovat osobnosti, která je v mých očích jednou z nejvýznamnějších v dějinách českého národa. Je to Jan Amos Komenský, se kterým bych chtěla čtenáře seznámit.

V první kapitole nastínit jeho nelehký život od útlého mládí až do jeho posledních dnů. Všechny útrapy, které ho po celý život provázely, ale i naděje a touhy, kterých se nikdy nevzdal.

Pak se věnovat jeho pedagogickému úsilí. Jeho pohledu na výchovu a vzdělání. Na člověka, který se podle něj teprve vzděláváním stává člověkem.

Ve třetí kapitole přiblížit Komenského z pohledu jeho filozofie a v poslední části se zamyslet nad jeho výroky a názory, které se uplatňují nebo by se daly uplatnit ve výuce v dnešních školách.

Mou snahou také bylo, aby byl Komenský ukázán, jako velmi věřící člověk, po celý život oddaný svému náboženství. Kterého jeho víra poháněla vpřed a nenechala ho klesnout pod tíhou událostí, které ho zastihly.

1. Jan Amos Komenský-životopis

1.1 Mládí Komenského

Jan Ámos Komenský, bezpochyby jeden z nejslavnějších a v 17. století také jeden z nejznámějších Čechů, se narodil 28. března 1592 na Moravě v oblasti Slovácka. O jeho rodiště se vedou vleklé spory, protože o tuto čest se ucházejí hned tři města. Prvním je město Komňa, podle které má jeho rod jméno, ale i Uherský Brod a blízká Nivnice. V Uherském Brodě jsou pochovány jeho sestry. Někdy se Komenský podepisoval jako Hunnobrodensis Moravus (uherskobrodský Moravan), ale i jako Nivanus (Nivničan).¹ Podle nejnovějších studií jeho rodištěm byla pravděpodobně Nivnice.² Stejně málo se ví i o jeho rodině a jeho dětství. Rodina se hlásila k církvi Českých bratří. Jeho otec Martin Segeš byl významným členem této církve. Jeho matka se jmenovala Anna Chmelová. Protože Komenský už ve dvanácti letech osiřel, vzala si ho na výchovu jeho teta, která žila ve Strážnici. Tam pak chodil do školy. Ale když v roce 1605 vpadl na Moravu uherský odpůrce Habsburků Štěpán Bočkaj a vypálil Strážnici, byl Komenský poslán k poručníkovi do Nivnice. Komenský si v pozdější době stěžoval, že poručníci zanedbali jeho vzdělání: „Míjí nyní dvacátý rok, kdy jsem poprvé pocítil touhu a podnět hledat léky na obtíže studijní dřiny, a to pro mé neštěstí, jež mě připravilo o všechna léta mého jinošství. Neboť jako malý chlapec jsem ztratil oba své rodiče a liknavostí poručníků jsem byl zanedbán, že teprve v šestnácti letech se mi podařilo okusit základů latiny...“³ O to víc se pak snažil a neustále pracoval na svém vzdělání. Roku 1608 se jako šestnáctiletý dostal do latinské školy, která byla v Přerově. Tu pak absolvoval za tři roky. Jeho nadání si zde všiml bratrský biskup Jan Lanecký a upozornil na něj Karla staršího ze Žerotína. Latinu studoval s velkým nadšením, mohl se tak seznámit s myšlenkami filosofů a básníků, jako byl Cato, Seneka, Ovidius, Vergilius a další. V té době se chodívalo na vyšší školy do ciziny. Tato možnost ale závisela na finanční situaci rodiny. Proto se Komenský, jako sirotek, dostal na studia do ciziny jen díky Janu Laneckému a

¹ Čapek, E., Jan Ámos Komenský, Stručný životopis, Praha 1957, str. 5

² Viz Vyskočil, F.: Jan Ámos Komenský, Brno 1990, str. 151

³ Lapáček, J., Komenský a Přerov, str. 12

Karlu staršímu ze Žerotína. Byl poslán na vysokou školu kalvínského směru v Herbornu. Tato studia otevřela Komenskému široké obzory. Začal pomáhat profesoru teologie Janu Jindřichu Alstedtovi s pracemi na obecné encyklopedii. Vznikl zde i jeho první pokus o jeho vědeckou práci „Divadlo veškerenstva věcí“, kde uvádí přehledy nejrůznějších věd. Už tehdy byl toho názoru, že se má vzdělání šířit mezi vrstvy nejširší. Středověká věda byla věda latinská a lidové jazyky, ať to byla čeština nebo němčina byly brány jako neschopné vyložit to, co dokázala latina. Proto Komenský už od mladých let sbíral podklady a látku pro českolatinský slovník „Poklad jazyka českého“. Bohužel, když bylo dílo připraveno téměř k tisku, shořelo v roce 1656 v polském městě Lešně, které bylo tehdejším útočištěm Komenského. Podle mého názoru je to obrovská škoda i pro současný svět. Protože tento slovník měl být rozšířen i o gramatiku, nespisovná slova, nářeční a přejatá slova. Což by bylo velkým přínosem. Komenský měl už od mládí úmysl zvýšit úroveň vzdělání českého lidu a už stařec prohlásil o tom: „Nikdy jsem neměl v úmyslu něco po latinsku psát, neřkuli vydávat. Brzy v mládí pojala mne touha, abych toliko pro svůj národ složil v mateřském jazyce nějaké knihy a jemu tím prospěl, a ta touha mě neopustila po těch padesát let. Naproti k jiným pokusům mne přiměly jenom vnější příležitosti.“⁴ Snaží se tedy o lidovou výchovu řečí lidu.

Komenský ke konci svých studií hodně cestoval. Navštívil město Amsterdam v Holandsku, které tehdy patřilo mezi nejpokrokovější země. Pak se vrátil do Německa a pokračoval ve svých studiích v Heidelbergu v Badensku.

1.2 Léta dospělosti

Na jaře 1614 se vrátil do Čech. Vyučoval v Přerově ve škole, kde dříve studoval. Přerov patřil mezi první místa, kde se usazovali čeští bratři. Protože si uvědomoval, že se špatným způsobem učí latinsky, napsal snadnější latinskou mluvnici, která byla vydána v Praze. Do našich let se bohužel nedochovala. Zde také vzniklo citové pouto mezi ním a Johankou, dcerou Láneckého. V době

⁴ Čapek, E., Jan Ámos Komenský, Stručný životopis, Praha 1957, str. 8

Komenského odchodu nebyla ještě dospělá, proto je její otec zprostil slibu a pomohl Komenskému vybrat manželku.⁵

Když mu bylo dvacet čtyři let, stal se knězem v Jednotě. I přes Majestát Rudolfa II., který si vynutili čeští stavové a který měl zajistit náboženskou svobodu, se situace v Čechách zhoršovala. Z této doby asi pochází jeho spis „Listové do nebe, v kterých chudí a bohatí před Kristem žaloby a stížnosti na sebe vedou“. Konečné rozhodnutí je podle Komenského na Bohu, který bude podle křesťanské víry všechny lidi soudit.

Po vypuknutí třicetileté války v r. 1618 odešel Komenský do českoněmeckého města Fulneku. Tady byl ustanoven správcem bratrské církve a školy. I přes hrůzy, které válka po třicet let v Evropě páchala, Komenský zde prožil nejšťastnější roky svého života. Oženil se se zámožnou pannou ze Záhřebu Magdalénou Vizovskou. O jeho životě tam se zachovalo mnoho pověstí. Obyvatelé ho prý nazývali „pastýřem beránek, který žluči nemá“. Už tady snad vznikl zárodek spisu „Manuálík aneb Jádro celé Biblí svaté“, který vydal až ke konci života v Amsterdamu. Vypracoval zde také novou mapu Moravy, která byla na velmi vysoké úrovni.

Válka ale přišla i sem. Zanedlouho po bitvě na Bílé hoře vpadla do města španělská vojska a Komenský musel prchnout. Ve městě byly páleny kacířské knihy a spálena byla i knihovna J. A. Komenského. Ten byl nucen se sedm let skrývat na různých žerotínských panstvích. V této době napsal dílo „Přemýšlování o dokonalosti křesťanské“, které věnoval manželce. Ta musela zůstat ve Fulneku a očekávala narození jejich druhého dítěte. Také vzniká první díl spisu „Truchlivý, to jest smutné a tesklivé člověka křesťanského nad žalostnými vlasti a církve bídami naříkání“. Nebyla to jen válka, která ho zasáhla, ale i mor, který pustošil českou zemi a vzal mu manželku a obě děti.⁶ Ovdovělý se ukrýval v Čechách v Brandýse nad Orlicí. Tady v lesní skrýši prý napsal svou slavnou a nejznámější knihu, „Labyrint světa a ráj srdce“. Kniha je věnována ochránci Jednoty Karlu staršímu ze Žerotína. Napsal ji v prosinci 1623 a vytištěna byla o osm let později. I

⁵ Lapáček, J., Komenský a Přerov, str. 35

⁶ Čapek, E., Jan Ámos Komenský, Stručný životopis, Praha 1957, str. 21-24

dnes k nám z ní promlouvá kritický obraz společnosti, který Komenský podal velkou uměleckou silou: „Srozuměl jsem, pravím, že ta vůle Boží není..., aby jedni ušperkováni, druzí nazí chodili, jedni přesycením říhali, druzí hladem zívali, jedni pracně vydělávali, druzí marně utráceli, jedni kratochvílili, druzí kvíleli.“⁷ To, že Komenský byl bystrým pozorovatelem, ukázal i ve svém druhém díle, ve spisku „Truchlivý“. Líčí tehdejší situaci své církve a dochází u něj k rozporu rozumu a náboženského citu. I přes všechny útrapy věřil v lepší budoucnost. V roce 1624 se znovu oženil s dcerou bratrského biskupa Marií Dorotou Cyrilovou, se kterou měl čtyři děti. Už roku 1625 napsal spis „Hlubina bezpečnosti“, který byl vytištěn r. 1631 v Lešně. Smutně líčí střední Evropu, kterou stíhaly hrůzy třicetileté války: „Často, kdo se přítelem dělá, nepřítel jest; rádce – zrádce, vůdce – svůdce, ochránce – okrádce, vrchnost – prchlost a tyranství. Žádné naprosto divoké šelmy tak s sebou nezacházejí jako lidé s lidmi, jmění, pověst, zdraví, životy na kusy sobě trhající a sebe vespolek co nejukrutněji trpíce a hubíce. A to jest hrozný ten vítr společných chumelenic našich.“⁸

1.3 Exil v Polsku

Ještě před tím, než Komenský opustil vlast a odešel do exilu do polského Lešna, navštívil naposledy Moravu. Do této doby, kdy ještě pobýval ve vlasti spadá i první nástin slavné „České didaktiky“. Vznikala v letech 1628-1632, ale tiskem vyšla až roku 1849. O vydání se zasloužil historik František Palacký. Úvod napsal W. W. Tomek. Latinské zpracování, které bylo rozšířené, vyšlo pod názvem „Didactica magna“ roku 1657 v Amsterdamu ve „Veškerých didaktických spisech“(Opera didactica omnia). V díle je spousta citátů z Písma, ale i myšlenka zcela nová: „Proč cizím zrakem hleděti, maje svůj? Proč cizím rozumem rozuměti, maje svůj vlastní rozum?“⁹ V době, kdy přišel Komenský do Polska, existovala tam již bratrská obec polská a německá. Komenský se vrátil k učení, aby mohl uživit rodinu. Doufal, že se vrátí do vlasti, proto psal nejdřív česky. Připravoval plán na zlepšení školství, což je patrné například v díle

⁷ Čapek, E., Jan Ámos Komenský, Stručný životopis, Praha 1957, str. 25

⁸ Tamtéž, str. 28

⁹ Tamtéž, str. 34

„Navržení krátké o obnově škol v Království českém“. Jeho pedagogika obecně, je výrazem potřeb společnosti, která procházela základními vývojovými změnami. Jeho genialita byla v tom, že daleko předešel svou dobu. Vydal základní spis jeho pedagogiky, slavné „Informatorium školy mateřské“. Kniha je určená především matkám a chůvám, je zde patrná důležitost předškolní výchovy. V této době napsal také dílo, které svou slávou zastínilo i jeho veliká díla vědecká. Je to příručka pro výuku latiny „Janua linguarum reserata“ (Dveře jazyků otevřené). Výuka latiny byla neefektivní. Nazpaměť se učily nesrozumitelné texty. Reforma byla stále naléhavější. Latině se žák učí prostřednictvím krátkých vět o všem, co se kolem něj děje. Kniha byla přeložena do šestnácti řečí. Její nevídaný úspěch zarazil i samotného Komenského. V dopise z roku 1633 píše: „Neměl jsem nic jiného původně na mysli, nežli složití několik knih k užitku své vlasti, jestliže by nás Bůh do ní navrátil, aby tu bylo pohotově něco, čím by se dalo snáze obnoviti křesťanství po tak hrozném zpusťování Antikristově. Soudil jsem, že jediným prostředkem k tomu by bylo znovuzřízení škol ve všech městech, městečkách, vesnicích i v nejmenších osadách. A proto jsem vymyslel způsob, kterak všude zříditi školy snadno a šťastně.“¹⁰

V Lešně sloužil Komenský hlavně českobratrské církvi. Roku 1632 byl zvolen tajemníkem a konseniorem Jednoty. Jako nositel těchto funkcí se pak o rok později účastní jednání v litevském městě Orle. Jednání se týkalo sjednocení polských bratrských obcí s církví českou. Navázal také styk s mužem, který se nemalou mírou zasloužil o to, že se Komenský už za svého života stal světoznámým myslitelem. Tím mužem byl Samuel Hartlib z Londýna, který byl zaujat plány na sblížení reformačních církví. Komenský mu posílal řadu prací, mezi kterými byl i spis „Prodromus pansophie“ (Předchůdce vševědy). Hartlib rukopis nechal vytisknout, aniž by o tom Komenský věděl, jako „Conatum Comenianorum preludia“ (v překladu „Předehra podniků Komenského“). Ten pak za své dílo sklízel projevy souhlasu, ale i opačného rázu.¹¹

¹⁰ Čapek, E., Jan Ámos Komenský, Stručný životopis, Praha 1957, str. 39

¹¹ Novák, J., Jan Ámos Komenský, Praha, str. 5

V 1. pol. 17. století si Komenský koupil v Lešně dům za 210 zlatých. Chtěl zde asi trvale zůstat. Bratrská církev tam měla relativní pocit bezpečí. V Polsku se jednalo na několika sjezdech, kterých se účastnil i Komenský, o sloučení Jednoty s církví kalvínskou (reformovanou). Ke sjednocení nakonec ale nedošlo. V Polsku žila Jednota docela klidně. Polemické spory nastaly s českými luterány, kteří odešli většinou do Saska. Jednota se bránila odpovědí, kterou napsal J. A. Komenský. Jiné Komenského polemiky byly namířeny třeba proti sektě sociniánů. I sám Komenský byl nakonec některými v jednotě podezírán, že není pravověrný. Musel se hájit a z této jeho obhajoby vyšlo dílko „Pansophiae diatyposis“ (Objasnění pansofických snah). Tyto jeho pansofické snahy budily značnou pozornost. Výhrady měl Descartes, jiní zvali Komenského, aby s ním mohli promluvit osobně. Na podzim roku 1641 se na pozvání přátel z Anglie odhodlal k cestě. Díky jeho pedagogickým a pansofickým pracím se dostal do styku s vědeckým světem tehdejší Evropy. Vystoupil i před Královskou akademií věd. K jeho přátelům zde patřil i anglický duchovní John Dury, který pracoval na sjednocení evangelických církví a pro mír mezi národy. V Anglii se v té době chystala anglická buržoazní revoluce. Na jedné straně stál Oliver Cromwell, na druhé lidová hnutí levellerů a diggerů. Cromwell porazil obě hnutí, nechal popravit krále Karla I. a nastolil osobní diktaturu. Proto z Komenského velkých školských reforem bylo uskutečněno jen málo. Mezi díla, která zde vznikla patří „Via lucis“.

1.4 Cesta do Švédska

Po vypuknutí občanské války a revoluce dostával Komenský nabídky z jiných zemí, aby tam pokračoval ve svých pedagogických i pansofických pracích. Přišel mu dopis z Francie od tajemníka kardinála Richelieua, aby přijel do Paříže. Kde chtěli zřídit školu vševědnou. Ozvali se ze Švédska, kde nutně potřebovali reformovat školství. A ozvali se i z Ameriky, kde školství teprve začínali budovat. Komenský dlouho váhal, ale nakonec přijal pozvání švédské. Švédsko bylo protestantskou zemí. Bylo ve válce s Habsburky, proto bylo nadějí českých exulantů. Evangelické exulanty štědře podporoval pan de Geer. Byl to

protestantský Francouz, který se usadil v holandském Amsterdamu. Stal se ochráncem i Komenského.

V červnu roku 1642 se tedy Komenský vydává na cestu. Jel přes Holandsko, v městě Lejdě se dozvěděl, že jeho „Brána jazyků“ pronikla až do Orientu. Potkal se také s jedním ze zakladatelů novověké filozofie René Descartem na jeho zámku Endegleronu. Jejich setkání probíhalo v přátelském duchu, ale jejich stanoviska se nesblížila. Komenský o tom napsal: „Rozešli jsme se přátelsky; já jsem jej vybízel, aby vydal základy své filozofie (jež rok nato byly vskutku vydány), on zase podobně pobádal mne k urychlení mých prací, mimo jiné tímto výrokem: Já za okruh filozofie nevykročím; bude tedy u mne jen část toho, čeho u tebe celek.“¹² Po dalších a dalších zastávkách na cestě dorazil Komenský konečně v srpnu r. 1642 do švédského Norrköpingu. Nedaleko měl de Geer statek. Přijala ho i královna Kristina, a když se Komenský divil, jak dobře mluví latinsky, dozvěděl se, že se učila latinsky z jeho „Brány jazyků“. Hlavní pro něj byla jednání s kancléřem Axelem Oxenstjernou. Ten mu předložil listinu, kterou ho švédská říšská rada povolávala do funkce, ve které měl reformovat švédské školství. De Geer chtěl, aby se Komenský usadil na jeho statku, ale ten si přál vrátit se na pevninu do města Elblongu. Tam také odjel a přestěhoval tam i svou rodinu a knihovnu. Místo se mu zdálo vhodné, bylo klidné a pěkné a tak začal s prací, která mu byla svěřena. Ale nakonec pro něj léta strávená v Elblongu nebyla příliš šťastná. Švédové chtěli, aby pracoval jen na přestavbě jejich školství a nerozptyloval se ničím jiným. Pro Komenského byla ale důležitější práce pansofická. Věřil, že je to jeho poslání a úkol. K tomu bylo třeba řešit náboženské spory, Komenský se tomu nechtěl vyhýbat. Celý život to pokládal za hlavní obsah svého snažení. Protože se Švédsku cítil zavázán, neodjel, ani když ho litevský kníže zval k němu, aby se mohl věnovat jen pracím pansofickým. Hodně času ztratil Komenský svou účastí na sjezdových jednáních, sepisováním obsáhlých memorand. De Geer Komenského napomínal, že se má věnovat práci, kterou slíbil. Ale ten kolem sebe viděl i Evropu zničenou dlouhou válkou a toužil po tom,

¹² Hendrich, J., 1941, str. 205-206

aby se mohl věnovat myšlenkám na „všenápravu“. Chtěl také odjet do Švédska, aby tam mohl předložit své práce a uklidnit své chleboďárce. Komenský se nikdy nespokojil s tím, co napsal. Měl v úmyslu všechny své práce od základů přepracovat. Na podzim roku 1646 konečně odjel do Švédska, předložil své práce a švédská universitní komise schválila jeho učebnice.

Komenský si v té době přál dokončit spis „Methodus linguarum novissima“ (Nejnovější metoda jazyková), který měl sloužit k učení jazyků všeobecně. Chtěl propustit své spolupracovníky a v tichosti prožít léta, která mu zbývala. Protože onemocněl, odjel do Německa k solným pramenům, které tam vytryskly, ale než k nim přijel, opět zanikly. Vracel se domů nevyléčen. Jeho pobyt v Elblongu pomalu končil. Jeho práce pro Švédy - „Předbraní věcí a slov“, „Brána věcí a slov“, slovník a mluvnice a i slavná „Nejnovější metoda jazyků“ byly dokončeny. Vrátil se do Lešna, kde nastoupil na místo zemřelého biskupa Justina, i když ho přátelé vyzývali, aby se usadil v Holandsku.¹³

1.5 Znovu v Polsku

Krátce po příchodu do Lešna zemřela Komenskému druhá žena, matka jeho čtyř dětí. Po dvou letech se ženil znovu s Janou Gajusovou, která pak jeho děti vychovala a svého muže přežila. Rodinným štěstím bylo pro Komenského, že si dcera Alžběta vzala jeho nejlepšího spolupracovníka Petra Figula Jablonského. Skončila třicetiletá válka. Začala jednání, která měla rozhodnout o osudu Čech. Na jedné straně byli Habsburkové, kteří tvrdili, že jejich rod tu vládne dědičně a proto mají zůstat katolické. Na straně druhé Švédové, kteří i pro tuto zemi žádali svobodu pro evangelíky. Komenský napsal 11. října 1648 zoufalý dopis, který měl promlouvat do švédského svědomí. Nic však nebylo platné. České země zůstaly po vestfálském míru habsburskými se všemi důsledky. Česká emigrace hynula, mnoho jich padlo ve válkách, mnoho majetku válka pohltila a ti, co zbyli, už se domů většinou nepodívali. Sám zdrcený Komenský dožil svůj život v cizině. Výjimkou nebyla ani Jednota českobratrská. Bratři byli rozptýleni po jednotlivých státech a mladá generace už neprošla výchovou sborů Jednoty. A tak Komenský

¹³ Čapek, E., Jan Amos Komenský, Stručný životopis, Praha 1957, str. 56-68

roku 1649 vydal knihu, která měla připomenout slavné dějiny Jednoty. Kniha má název „Historie o původu a činech Bratří českých“, autorem je Jan Lasitski a Komenský k ní napsal předmluvu. Přesto viděl, že se Jednota v protestantském světě ztrácí, a proto roku 1650 vydal drobnou knížečku „Kšaft umírající matky Jednoty bratrské“. Tento spis byl v letech první a druhé světové války pro český lid velkou posilou. Prezident T. G. Masaryk, když poprvé promlouval k Národnímu shromáždění použil slov, která J. Á. Komenský napsal právě po prohraném boji s Habsburky: „Věřím i já Bohu, že po přejití vichřic hněvu, hříchů našimi na hlavy naše uvedeného, vláda věcí tvých k tobě se zase vrátí, ó lide český!“¹⁴

1.6 V Horních Uhrách

Když se Komenský vzpamatoval ze svého zklamání z Švédů, obracely se jeho naděje na jihovýchod. Z Lešna Komenský roku 1649 odjel do Horních Uher, tedy na Slovensko, na pozvání knížecího rodu Rákocziů. Navštívil členy své církve a české rodáky, s nimiž se tak dlouho neviděl. Pak se vydal na devítidenní cestu do Šaryšského (Blatného) Potoka. Tam mu nabídli místo ředitele a aby se tam natrvalo odstěhoval. Do Potoka se odstěhoval, ale svou rodinu musel nechat v Lešně. Roku 1651 vydává spis „Schola pansophica“ (Škola vševědná), který je podrobnějším nastíněním reformy sedmitřídní latinské školy v duchu pansofických myšlenek. Školská práce se ale nedařila. Rodiče dětí trvali na starých postupech. Chtěli, aby jejich děti uměly co nejdříve plynule latinsky, ale novoty Komenského je nezajímaly. Proto se Komenský rozhodl, že Uhry opustí. Kněžna, která ho do Uher povolala, se ho při slyšení ptala na důvod odchodu. Odpověděl: „Vždyť se tu neděje nic, k čemu by byla vhodná moje přítomnost. S talenty se jedná zcela otrocky, také se šlechtici, a učitelé chtějí zakládat svou vážnost na sveřepém tváření, na spílání a na výprasku, chtějí být spíše obáváni než milováni.“¹⁵ S Potokem se rozloučil v roce 1654. Ale ještě v Uhrách vzniklo dílo, které je jedním z neslavnějších, a to Komenského „Orbis pictus“ (Svět v obrazech), také „Schola ludis“ (Škola hrou) a politický spisek „Štěstí národa“. Hned první

¹⁴ Novák, Jan, Jan Ámos Komenský, Praha, str. 1

¹⁵ Čapek, E., Jan Ámos Komenský, Stručný životopis, Praha 1957, str. 79

odstavec odpovídá s podivuhodnou přesností na otázku „Co jest národ?“ Zabývá se také otázkou Uher, kde vedle sebe žilo pět různých národností.

V Lešně Komenský neprožil klidně své stáří, nemohl se ani soustředit na vypracování své vševedy, neboť byl zaměstnáván zájmy politickými. Komenský měl například účast na jednáních s lordem Cromwelem, ke kterému se čeští exulanti obrátili o finanční a vojenskou podporu. Pro české země ale Anglie neudělala vůbec nic. Už v březnu 1655 je Komenský zklamán: „Což mimo obchod a mamon nic nehledají? Čekali jsme od něho něco jiného“¹⁶ Téhož roku nový švédský král Karel X. Gustav zahájil úspěšné tažení proti katolickému Polsku. V srpnu roku 1656 vpadla do Polska švédská vojska. Dobykla Krakov a ze země vyháněla jezuitu. Katoličtí Poláci se vzpamatovali a postavili se na odpor. A Švédové po utrpění prvních porážek začali ustupovat. Výsledkem konfliktu bylo napadení Lešna. Koncem dubna přitáhla vojska k Lešnu a město úplně vypálila. Shořel i celý majetek Komenského. Jeho velká knihovna, kde byly rukopisy jako „Poklad jazyka českého“, Latinsko-český slovník, na kterém pracoval Komenský 44 let. Této ztráty velice litoval. Také přišel o většinu pansofie a metafyziky. Exulanti byli donuceni rozprchnout se, kam se dalo.

1.7 V Amsterodamu

Komenského posledním útočištěm se stal Amsterodam. Tam po dlouhém putování Evropou došel v srpnu roku 1656. Když v Prusku vypukl mor, přijela za ním i jeho rodina. Bylo mu šedesát pět let a v Holandsku zdaleka neprožil klidný život. Nabídli mu místo profesora a plat takový, aby mohl vydávat své práce. Jeho práce vševedné chtěl podporovat syn pana de Geera. A tak už v letech 1657 - 1658 vyšlo vydání sebraných didaktických spisů nazvané „Opera didactica omnia“ (Veškeré spisy didaktické). V závěru práce ve spisku „Traditio lampadis“ (Odevzdání pochodně) antickým podobenstvím o předání pochodně odkazuje Komenský pokračování v úsilí didaktickém mladším pracovníkům.

Ale i zde byl stále zaneprázdněn sháněním hmotné podpory pro své bratry z Jednoty, kteří v bídě žili ze dne na den. Nastával konec Jednoty bratrské, jejímž

¹⁶ Čapek, E., Jan Ámos Komenský, Stručný životopis, Praha 1957, str. 84

byl Komenský posledním biskupem. Ve svém spise „Smutný hlas zaplašeného hněvem Božím pastýře k rozplašenému, hynoucímu stádu, ostatní již rady dáním se všechněmi se žehnající“ se Komenský loučí se svou církví, chce, aby ho pokládali za mrtvého a nechali dožít v klidném odpočinku a v přípravách na smrt. Toto přání se nevyplnilo, stále měl starosti s podporami, musel se bránit útokům teologů jinak orientovaných a nikdy ho neopustila touha vydávat především svá díla pansofická. Proto neustále pracoval. Zaměstnán svou prací neměl čas na výchovu a vzdělávání svého syna Daniela, proto ho roku 1664 poslal na studie k rektoru Rombergovi, který byl stoupencem jeho metody. Jeho zdravotní i duševní stav se stále zhoršoval, přesto stále psal. Jeho korespondence směřovala k tajemníku Královské londýnské společnosti. Snažil se o vydání tureckého překladu bible, aby byli muslimové obráceni na křesťany.

Ke konci života napsal Komenský na svou obranu vlastní životopis, ze kterého se bohužel dochovaly jen zlomky. Líčí asi třicet let života Komenského (1628 - 1658). Deníky Komenského se nezachovaly vůbec a dopisy, které sám Komenský uspořádal do sbírky, se po jeho smrti rozptýlily. Jedním z posledních spisů Komenského je knížečka „Unum necessarium“ (Jediné potřebné), kterou věnoval Ruprechtovi, synu Fridricha Falckého. Pojednává o tom, že by člověk měl v sobě samém hledat klid a štěstí, ne v „labyrintech života“: „Můj celý život byl putováním a neměl jsem vlasti. Ustavičně jsem měnil místo pobytu; nikdy a nikde jsem neměl stálého domova. Avšak nyní již vidím svou nebeskou vlast...“¹⁷

Ke konci života ho také zasáhla smrt zetě, který po sobě zanechal vdovu a pět nezaopatřených dětí. Významným momentem v jeho životě byla skutečnost, že v Anglii v roce 1662 vznikla Královská učená společnost. Vznik této společnosti považoval za dědictví svých myšlenek, protože o společnosti, která by řídila výchovu a vzdělání se zmiňoval již ve svém díle „Via lucis“.

1.8 Po smrti

Jan Ámos Komenský zemřel 15. listopadu 1670. Poslední společnost mu dělala jeho žena, syn Daniel a dlouholetý lékař a přítel Mikuláš Tulp. Pochován byl

¹⁷ Čapek, E., Jan Ámos Komenský, Stručný životopis, Praha 1957, str. 102

v Naardenu. Roku 1929 tam byly jeho ostatky ohledány a uloženy ve starém valonském kostelíku, který 28. března 1933 státní smlouvou dala vláda nizozemského království v dědičný nájem Československé republice. Lékaři, kteří prováděli ohledání, zjistili velmi klenuté čelo, které je patrné na portrétech Komenského, a na páteři známky pokročilé chronické artritidy (zánětu a deformace obratlů). Ale tak, jako není shody o jeho rodišti, ozvaly se i hlasy o pravosti jeho ostatků.

Když Jan umíral, prosil svého syna Daniela, aby vydal jeho dílo pansofické „Všeobecnou poradu o nápravě věcí lidských“. K vytištění nedošlo, vydané byly pouze dva díly, které vydal Komenský ještě za svého života. Až za druhé světové války byly nalezeny i ostatní části. Komenského pomocník Kristian Nigrin vydal pak z jeho prací ještě dílo „Klasobraní didaktické“, „Bránu věcí“ a „Trojumění všeobecné“. Toto vydávání nebylo ale příliš úspěšné. Komenského knihy se ztrácí za nejasných okolností.

V 17. století si svět Komenského cenil a byl si vědom jeho velikosti, ale nastaly doby, kdy byl Komenský zapomenut. A to hned ve století 18. O Komenském nevědí ani významní lidé, kteří mu svým úsilím a dílem byli podobní. Až v 19. století dochází k znovuobjevování Komenského. U nás roku 1829 napsal František Palacký jeho životopis byl vydán v Časopise Českého muzea „Život J. Á. Komenského“. K jeho poznávání přispěla velkou mírou i věda německá, jeho díla začala znovu studovat a vydávat. I Rusové a věda sovětská věděli o Komenského velikosti a nesmrtelnosti jeho děl.¹⁸

¹⁸ Čapek, E., Jan Amos Komenský, Stručný životopis, Praha 1957, str. 102-107

2. Komenský, jako pedagog

2.1 Základy jeho pedagogiky

„Komenského desatero“:

1. Každý je vzdělavatelný.
2. Potřeba škol a vzdělání.
3. Demokratičnost pro vzdělání (pro bohaté i chudí).
4. Vzdělání od útlého věku.
5. Vyučování v mateřském jazyce.
6. Ve výuce se má postupovat od známého k neznámému, od konkrétního k abstraktnímu.
7. Zásada názornosti.
8. Člověk se má vychovávat k práci, k tělesné a estetické výchově.
9. Osobnost učitele – odmítá tělesné tresty, důležitá motivace.
10. Spojení školy se životem.

Jan Ámos Komenský byl zakladatelem moderní pedagogiky. Chtěl, aby byly školy zavedeny v každém městě i vesnici a aby se děti učily společně. Tato jeho myšlenka společné výuky byla velkým převratem v pedagogice. Zpřístupnila vzdělání pro širší okruh dětí, protože do té doby bylo vzdělání dosažitelné hlavně pro děti z bohatých rodin, kam docházel rodinný učitel za jedním, dvěma dětmi. Také to, že výuka probíhala v mateřském jazyce, bylo přínosem. Předtím se děti učily složitým latinským textům nazpaměť a mnohdy jim ani nerozuměly. Informacím v mateřském jazyce žák snadněji porozuměl, pochopil je a zapamatoval si je. Učitelé by měli při výuce postupovat vždy od lehčího k těžšímu, všechno srozumitelně vysvětlovat a přibližovat na konkrétních příkladech. Také by podle Komenského myšlenek nemělo docházet k přetěžování žáků množstvím učiva. Poznání slova by mělo navazovat na poznání věci. Jan Ámos Komenský prosazoval tzv. přirozenou výchovu, kterou odvodil od poznávání a napodobování

přírody. Komenský zavedl také tzv. školy v přírodě. Kdykoliv bylo pěkné počasí, měl jít učitel s dětmi ven a tam si sednout třeba pod strom a učit je. Také zastával názor, že jednou za rok by měly děti dostávat ve škole dárky a neučit se. Člověk podle Komenského za všechno vděčí vzdělání. Proto se zmiňuje ve své České didaktice o dětech, které byly vychovávány mimo lidský domov, žily mezi divou zvěří a nenaučily se tak ani lidskému chování, chůzi po dvou, ani řeči.

Pedagogika Komenského a jeho filozofie se navzájem ovlivňují. Hlavně to platí o jeho společenských názorech. Komenský se neustále vzdělával, hodně četl a pátral po všem, co nově vychází. Díky rozvoji knihtisku dochází ve světě k rychlejší výměně poznatků a názorů. Jan Ámos si např. zakoupil při studiích v Německu i rukopis díla Koperníkova „De revolutionibus orbium coelestium“. Komenskému tak neunikají změny na půdě politického dění a zároveň se dovídá i o všem novém v kultuře. Studuje a zná velké myslitele, kteří v jeho době žili. Stejně tak vyhledává Komenský i nové knihy pedagogické a didaktické.

Dalo by se říct, že Komenský navazuje na tradici Jednoty v její péči o vzdělání. V oblasti vzdělání se nejplodněji v Jednotě udržovala a rozvíjela husitská tradice. Husitské hnutí mělo dlouhou zkušenost ve vyučování dětí v lidových vrstvách. To se odráží i v pedagogice Komenského, která vyrůstá z těchto tradic. Zároveň chce předčít neprůbojnost, ohraničenost a lokálnost bratrského školství. Jednota se starala o všechny děti, ale nestačila uspokojit potřeby urozených členů. Byla ohrožována bohatší a kosmopolitnější kolejí jesuitskou.¹⁹ Základem Komenského pedagogiky byl také humanismus. Na české půdě se v kulturní činnosti spojili humanismus a reformace, dva proudy, které šly původně proti sobě. Po celý život oba na Komenského působí. Komenský po celý svůj život bojoval za lidskost. Toto jeho snažení podmiňuje jeho společenskou kritiku, jeho snahy mírové pronikají do jeho teoretické i praktické činnosti. A samozřejmě lidskost v jeho pojetí proniká i jeho názory pedagogickými: „Škola má být dílnou lidskosti, lidé mají být vychováváni jak proto, že jsou lidmi, tak proto, aby byli lidmi, to jest, aby mohli

¹⁹ Popelová, J., Cesta k všenápravě, Praha 1958, str. 129

rozvinout své všechny lidské schopnosti. Náprava lidských věcí je cílem celoživotního snažení Komenského.²⁰

S návrhy Komenského školní docházky je spojena i řada otázek z praktické oblasti. Například zřizování škol a s tím spojené finanční náklady, výdaje na učitele a zajištění jejich dostatečného počtu, opatření knih. Také umožnění školní docházky dětem z chudších rodin a sirotkům. Komenský nabádal, obce, vrchnost, církve i zámožné občany, aby zřizovali školy, protože nejsou soukromé. Připouštěl, že z počátku bude nedostatek učitelů, ale postupně se to zlepší. Řada absolventů bude mít dobré předpoklady k učení. A do té doby mohou s výukou pomáhat lidé, kteří umí číst, psát, počítat a dobře se chovají. Největším problémem byl nedostatek knih, které byly základem všeho. Komenský také doufal v lepší zacházení se sirotky. Vybízí lidi, kteří mají majetek a nemají děti, aby si vzali sirotka, starali se o něj, vychovávali ho a umožnili mu vzdělání.

2.2 Pedagogická díla

Jeho prvním velkým pedagogickým dílem je Velká Didaktika (Didactica Magna). Obsahuje zásady moderního vyučování. Je systematická a snaží se učinit z pedagogiky vědní obor. V díle je patrný poznávací optimismus, který je vůdčím motivem jeho celého pedagogického snažení. Člověk touží po poznání. Důležitý je i jeho názor, že v mysli je neustále dost místa pro přibývajících nové poznatky. Gnoseologický optimismus Komenského můžeme spatřit i v tom, že odmítá názor, že by vzdělání bylo neskonalé nebo nedostupné. Jen musí být podáváno správnou metodou. Prvním zdrojem poznání jsou pro Komenského smysly. Všechny obrazy, podněty, dojmy z vnějšího světa prostřednictvím smyslů pak přijímá mysl. Komenský přirovnává mysl k vosku: „Vhodně také bývá přirovnáván náš mozek, dílna myšlenek, k vosku, v který se vtiskuje pečeť, nebo z něhož se tvoří obrázky. Neboť, jako vosk, jenž přijímá každý tvar a nechává se utvořit a přetvořit jakýmkoliv způsobem, tak také mozek přijímá do sebe obrazy všech věcí, cokoli jich obsahuje veškeren svět. A tím se zároveň pěkně naznačuje, co je naše myšlení a vědění. Cokoli se dotkne mého zraku, sluchu, čichu, chuti a

²⁰ Tamtéž, str. 140

hmatu, to je mi jakoby pečet', kterou se vtiskuje v mozek obraz věci; a to do té míry, že mu zůstává ještě obraz věci, třeba je oddálena od mých očí, uší, nosu a ruky; a musí zůstat, leč, jestliže někdy nedbalá pozornost vytvoří jen slabý vtisk...“²¹ Komenský se také zabýval zákony rozpomínání. „Komenský celkem správně definuje rozpomínání jako uvědomění dojmu z nějaké věci minulé, které se vrací do mysli přivolán věcí přítomnou, která je s onou dřívější v příbuzném vztahu.“²² K vybavení minulých dojmů je tedy potřeba podnětu.

Zcela se zde věnuje výchovné a vzdělávací tematice, ale ještě nejde o nápravu světa, ale o vyvádění člověka z labyrintu světa. Každý se má připravit tak, aby porozuměl světu jako škole, která ho připraví pro věčnost. Toto se týká každého, proto je podle Komenského výchova jako škola, v níž se mají setkávat všichni (hromadnost učení) a všichni by měli vyučování rozumět (snaha o přístupnost a názornost). Komenský spojuje myšlenku světa jako školy s myšlenkou života jako školy. Viditelný svět je právě tou první školou, s níž se člověk setkává, a všechny věci jsou předměty učení. Člověk je opravdovým žákem a svět opravdovým učitelem. K tomu povzbuzuje i Komenského teorie vševýchovy, která byla založena na tom, že žák se má kolem sebe dívat a poslouchat, jak k němu promlouvá příroda. Má se z ní učit dobrému a odporovat zlému, jak mu ukazuje i Bůh. Nikdo nemá zapomínat na své bytostné povolání, které je mu artikulováno vším, s čím se setkává.

Ještě nejde o nápravu veškerenstva, ale o nápravu každého člověka zvlášť v jeho lidském životě, o nápravu, která se uskuteční díky škole a jejímu umění vyučování.

Všechny základy a principy výchovy a vyučování Komenského pochází tedy z přírody a z prazákladu věcí. Výchovu v Didaktice Komenský rozdělil do 4. stupňů:

1. 0-6 let: Dítě je vychováváno v rodině matkou. Získává základy vzdělání (barvy...). Chyby, které získá do pěti let, se už nikdy nenapraví.

²¹ Popelová, J., Cesta k všenápravě, Praha 1958, str. 149

²² Tamtéž, str. 152

2. 6-12 let: Dítě navštěvuje obecnou školu, která je v každé vesnici. Tam je vzděláváno učitelem ve svém mateřském jazyce. Učí se základům počítání, psaní, čtení.
3. 12-18 let: V tomto období chodí na střední školu, která je v každém větším městě. Toto vzdělávání už není určeno pro všechnu mládež.
4. 18-24 let: Vzdělávání na vysokých školách. University jsou v každém hlavním městě. Potom následují 2 roky cestování po světě

V této práci říká, že vzdělání patří nejen dětem urozeným a bohatým, ale i neurozeným a chudým, všem stejně, chlapcům i dívkám, neboť i dívky jsou obrazem božím, jsou inteligentní a moudré, často více než muži. Ale neodpouští od názoru, že vyučovat ve škole by neměly. Všem by mělo být poskytnuto vzdělání, protože lidé se narodili hlavně k tomu účelu, aby byli lidmi, tedy tvory rozumnými a věrným obrazem svého stvořitele. Nezáleží ani na tom, zda je někdo od přírody nadaný nebo hloupý. Všichni mají být připravováni k svému budoucímu povolání a právě těm méně nadaným se má věnovat více pozornosti a pomáhat jim, aby se své hlouposti zbavili. A pak mohou i pomalejší lidé, kterým učení tak nejde, předstihnout inteligentní a talentované, kteří své vzdělání zanedbávají.

Věnoval se také školám a věří, že se vše dá napravit zavedením pořádku. Také pro učitele vypracoval několik myšlenek a zásad, kterými by se měli při vyučování řídit:

- výchova by měla být opravdovým zušlechťováním, ne suchým podáváním vědomostí
- žáci by měli získat lásku k učení, proto má být vše dobrovolné, volně plynoucí
- cizí jazyk by se měl učit až potom, co dítě zvládá mateřský
- učit by se mělo postupně, aby se nic nevynechalo
- látku pečlivě vysvětlit, nenutit je k učení zpaměti, bez pochopení
- používání názorných pomůcek, učit postupně od jednoduchého ke složitému
- v cizím jazyce začínat slovíčky, potom gramatikou
- důležitá je praxe i tělesná výchova

Dalším jeho významným dílem je „Informatorium školy mateřské“²³, kniha, která byla určena především matkám a chůvám. Zdůrazňuje tady důležitost předškolní výchovy. Děti mají být vychovávány tak, aby prospívaly na těle, rozumu, v dobrých mravech a ve zbožnosti. Bohužel tato kniha vyšla nejdříve v překladu německém v roce 1633, česky až po dlouhé době roku 1858. Její hlavní význam spočívá v tom, že je to soustavné dílo, věnované výchově dětí v předškolním věku. Už ve starších dobách se mnozí vychovatelé a spisovatelé (např. Platon, Quintilianus, Erasmus z Rotterdamu a další) zabývali výchovou dětí, ale právě ne tak soustavně a dokonale jako Komenský. Jeho teorie vyplývaly z pozorování a pochopení dětí, z poznání jejich tělesného a duševního vývoje. Komenský si všímal vzájemného poměru dětí mezi sebou, a také vztahů mezi dětmi a rodiči. Pozoroval jejich rozvoj a vývoj schopností. Radí matkám, jak o dítě pečovat už od samotného početí. Staví se proti tomu, aby se děti dávaly kojným. Sami mají své děti krmit, protože to je pro ně nejzdravější, ne z cizího těla, ze kterého může přijít i cizí chování, které dítě ovlivní. Sám Komenský uvádí důvody: „Titus prý císař (jak Lampridius píše), že nezdravou chůvu měl, po všecken život svůj nezdravý byl; Caligula pak, římský císař, byl ukrutný tyran a v lidské postavě lítá šelma; čehož příčina rodičům se nedávala než chůvě, kteráž že nejen sama v sobě bezbožná, hněvivá, ukrutná byla, ale i bradavic sobě krví pomazujíc mu sáti dávala, on tak vzteklý a vražedný učiněn, že když koho zamordoval, krev na meči zůstalou jazykem chutně oblizoval...Tiberius císař byl hanebný ožralec; čehož opět historici příčinu kladou, že velikou ožralkyni za chůvu měl, a kteráž jej také hned v maličkosti k vinným polívkám navedla.“²⁴ Nad zlato dražší klenot je dítě, ale nad sklo křehčejší. Naše vědění přece jen pokročilo a tak můžeme v díle spatřit i pár omylů. Například Komenský pokládal lehké pivo za vhodný nápoj pro děti.²⁵ Také učení náboženského chtěl možná přece jen moc. „Orandum est, ut sit mens sana in corpore sano.“ (Je nutno modlit se, aby mysl zdravou v zdravém

²³ Slovo Informatorium je odvozeno od latinského slova informare, poučovati, zpravovati

²⁴ Komenský, J., Á., Informatorium školy mateřské, str. 36-37

²⁵ Hendrich Josef, Úvod a poznámky k Informatoriu školy mateřské, str. 11

těle měl.)²⁶ I přesto je pro nás tento spis stále živým a nezůstal jen historickým dokumentem. Ve své době byl vynikajícím dílem.

Další Komenského dílo mělo sloužit k výuce latiny i jiných jazyků a mělo být založeno na zcela nových základech. Poznávání jazyka mělo jít souběžně s poznáváním věcí a na jejich poznání mělo navazovat poznání slov. Na základě těchto úvah vznikla učebnice Brána jazyků otevřená (*Janua linguarum reserata*). Byla vytištěna v roce 1631. Psána byla ve dvou sloupcích, kdy v jednom byl text v mateřském jazyce a v druhém v jazyce latinském nebo cizím jazyce. Tímto učením se získávala nejen zásoba slov v jazyce, ale i obrovský přehled poznatků z celého světa. Od přírody až k člověku, k jeho tělesné, duševní i náboženské stránce. Byla to v podstatě malá encyklopedie, byla přetiskována, rozšiřována i obměňována a přeložena do jedenácti jazyků.

V roce 1658 vydává Komenský první obrázkovou učebnici na světě. „Svět v obrazech“ (*Orbis pictus*). Byla to zkrácená verze Brány jazyků, doplněná v každé kapitole o názorné vyobrazení věcí, o nichž se pojednává. Přednosti Brány byly tedy doplněny o výhodu názornosti. Tak se Komenský pokusil usnadnit učení. Kniha se stala ještě známější než její předchůdkyně a později byla vzorem pro učebnice cizích jazyků vůbec.

O velikosti Brány svědčí i její druhé dramatické zpracování „Škola hrou“ (*Schola ludus*), vydané v roce 1654. Komenský věděl, že žáci hrají rádi divadlo a přitom se s chutí učí své herecké úlohy a tím i latině. Žáci předváděli celou učební látku Brány. V začátku jen formou přednášek ne příliš dramaticky, ale postupně nabírala látka životnosti hlavně v obrazech ze školního života. Snažil se odstranit ze škol mechanické slovní vědomosti bez znalosti věci. Učení musí být názorné. Další jeho významné práce jsou Nejnovější metoda jazyků napsána nejdříve latinsky, obsahuje metodické úvahy i praktické návody. Dále vznikla v roce 1632 práce Navržení krátké o obnovení škol v království českém a Ráj český. A téhož roku vyšlo i dílo, které má význam pro všechny oblasti Komenského myšlení, „Haggaeus redivivus“.

²⁶ Komenský, J., Á., Informatorium Školy mateřské, str. 31

Mezi další jeho pedagogická díla patří i Fialkový zákon – učebnice pro nejmladší děti, Růžový zákon pro druhý stupeň a dále učebnice pro vysokoškoláky.

2.3 Jan Amos Komenský a knihy

Nejvýstižněji charakterizuje Komenského vztah ke knihám jeho myšlenka: „Qui liberos non amat, scienciam non amat.“ (Kdo nemiluje knihy, nemiluje moudrost).

Jan Ámos Komenský si celý život nesmírně vážil knih a čerpal z nich své vědomosti. „K ničemu by nebyl ani rozum, kdyby nebylo pokrmů moudrosti, který poskytují dobré knihy, plné dobrých pravidel, příkladů, mravů, zákonů a náboženství.“²⁷ Díky knihám budeme mít podle Komenského stálý lék proti nestálosti paměti. Komenský si ze všech knih, které četl, dělal výpisky, ke kterým se mohl později vracet. Spatřoval v tom obrovskou výhodu. Podle mého názoru byl pokrokový, protože zaujímal stanovisko, že se mají číst spisovatelé staří, ale i noví, věci obecné, ale i zvláštní. A tak by člověk dosáhl všeobecného vzdělání. Také říká, že kdyby nebyly knihy, byli bychom nevzdělaní, a kdybychom nějaké vědomosti měli, byly by to báje proměněné v něco jiného kvůli nestálosti ústního podání.

²⁷ Komenský, J., Á., Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělání, str. 14

3. Filozofie Jana Amose Komenského

3. 1 Zdroje jeho filozofie

Sedmnácté století bylo jakýmsi přechodem mezi renesancí a osvícenstvím. Ve filozofii se renesanční myšlení projevovalo názorovými střety se scholastikou, které byly vedeny jednotlivci, kteří dospívali k materialistickému světovému názoru. V 17. století už začíná přecházet materialistický světový názor v ideologii. A v 18. století s touto ideologií jde buržoazie do boje jako třída. Snaží se prosazovat své ekonomické a politické zájmy ve formě kalvinismu, např. v Anglii, Švýcarsku, v Nizozemí. Komenský stojí na straně renesančních myslitelů, ti propagují názory, který by se mohly stát obsahem všeobecného vzdělání. I samotná Jednota a hlavně její moravská část, prošla ve vlasti vývojem ke kalvinismu, proto i to, je z hlediska Komenského rozhodující. Důležité pro vytváření jeho filozofie byly zejména poměry náboženské. Významným momentem se stal překlad bible Kralické, který ji umožnil šířit své reformní názory mezi lidové vrstvy i mimo kruhy bratrské a učinil z ní skvost české řeči. Filozofka J. Popelová hodnotila tuto situaci slovy: „Česká kultura biblická neměla zdaleka smysl jen náboženský. Obohatila českou kulturu, českou řeč, českou představitost i citovost, a to i mezi poddaným lidem, vytvářejíc nové všenárodní pouto. Není proto divu, že tam, kde Komenský staví základy jednotného vzdělání jak pro mládež, tak pro dospělé, nemůže bibli vynechat a zařazuje ji jako rovnocennou složku k poznání smyslovému a rozumovému, snaže se o marný smír mezi pokrokovou teorií a současnou ideologií širokých mas.“²⁸

Komenského ovlivňovaly i různé jiné myšlenkové směry, např. irenismus, který se snažil o odstranění rozporů mezi evangelickými církvemi. Irenismus byl směr, který se snažil o smíření, proto se k němu mnozí čeští exulanti přikláněli. Na druhé straně někteří s exulantů inklinovali i ke směrům radikálním, jako byl např. chiliasmus. Ten se projevuje v podobě lidového náboženského sektářství a v podobě chiliasmu učeneckého. S chiliasmem učenců se seznámil Komenský na studiích u Alstedta, běžný byl i u některých členů Jednoty. Komenský byl proti

²⁸ Popelová, J., Cesta k všenápravě, Praha 1958, str. 48

chiliasmu v lidové formě, která chce připravovat království boží bojem a revolucí. Jednota žila pod ochranou šlechty, proto se také Komenský chtěl vyvarovat všeho, co by na Jednotu mohlo vrhnout podezření např. ze snah o násilný převrat. Další náboženskou ideologií, s níž se Komenský setkal, byl socinianismus. Sociniáni byli zvaní také antitrinitáři, bylo to hnutí, které odmítalo učení o sv. Trojici a Kristově božství.

Renesance bezesporu svým způsobem otřásla základy scholastiky, proto 17. století má za úkol najít novou metodu a vybudovat nový systém bádání a vzdělání. Komenský tyto tendence sdílí. Je ovlivněn nadšením pro mechanickou metodu v praktické činnosti, do které zahrnuje i činnost pedagogickou a státní. Vnímá všechny veliké filosofické systémy 17. století. Příznivě na něho působí filozofové jako Bacon, Campanella a ostatní renesanční myslitelé, osobnosti německého humanismu a další. Pro jeho koncepci všenápravy měl význam i Herbert z Cherbury. K jeho dílům měl Komenský i řadu výhrad, ale společnou měli myšlenku toleranční.

Vystihnout všechny proudy, které na Komenského působily, je velmi obtížné. Jeho kulturní obzory jsou příliš veliké, vnímá spoustu vlivů, ať už politických a hospodářských nebo myšlenkových a citových.

3. 2 Názory J. A. Komenského na společnost

Velký vliv na společenské názory Komenského měla právě Jednota bratrská. Sama prošla mnoha výraznými změnami, ale to nic nemění na tom, že právě z jejich tradic čerpal Komenský vřelý vztah k národu, myšlenku náboženské tolerance i bratrský poměr k církvím kalvínským na západě. I do své všenápravné koncepce vložil Komenský zásady Jednoty, čerpal z její „kázně“ pro usměrnění života veřejného i soukromého života jednotlivců. On sám se domníval, že vše potřebuje mít svůj řád, protože bez něho se vše řítí. Tento stav komentuje slovy: „Co jen, prosím, na svém místě kde stojí? Nic. Všecko naopak, všecko naruby, všecko různě; protože všecken řád, všecka práva, všecka ušlechtilost naše rozmetána sem tam...Běda tobě, nešťastné pokolení, žes tak hluboko do neřádů

zabředlo!“²⁹ Jak jsem se již zmínila, velký vliv měla Jednota hlavně na pedagogické názory Komenského. Jeho požadavek šíření všeobecné vzdělanosti položil základ pro jeho pozdější projekty všenápravné. Další vlivy na něho působily také při studiu v Herbornu a Heidelbergu. Tam také Komenský spojil studium s cestováním, nejbližší mu bylo Nizozemí a Švýcarsko. Např. Sbírka atlasů, kterou uviděl v Amsterdamu, ho inspirovala k vytvoření mapy Moravy. Chyběl zde ale vztah k přírodovědě i k matematice, proto jeho přístup k přírodním vědám zůstal vždy spíše přístupem didaktika, než badatele. Co se týče jeho prací v souvislosti s jeho názory na uspořádání společnosti, napsal spoustu děl, ve kterých věrohodně líčil a kritizoval společnost, v níž žil. Např. „Listové do nebe“, „Labyrint světa a ráj srdce“.³⁰

3.3 Pansofie čili vševěda

Jeho myšlenka pansofická se projevuje už v Didaktice, a to právě ve filozofii výchovy. Česká didaktika měla sloužit především českému národu, její přepracovaná a rozšířená verze latinská *Didactica magna* (Velká didaktika) už zahrnuje výchovu a vzdělávání dětí v celosvětovém měřítku. Dalším velkým úspěchem bylo bezesporu Komenského dílo *Brána jazyků otevřená*, díky kterému se zrodila myšlenka vytvořit pansofickou encyklopedii. Myšlenka pansofická se projevuje také v jeho filozofie v *Bráně věcí*. Odklon od pansofických prací nastal po ztrátě naděje na návrat do vlasti. V té době se projevují hlavně jeho snahy mírové (irenické).

Vševěda, která ve sporných věcech přinesla všeobecně platné pravdy, byla dle Komenského podmínkou všenápravy. Důležitá pak byla správná metoda. Ta odhalí podstatu věcí a uspořádá poznatky tak, že jeden bude plynout z druhého. Stěžejním dílem, které se zabývá touto tematikou, je Komenského „Obecná porada o nápravě věcí lidských. Lidskému pokolení, předně však vzdělancům, duchovním a mocným Evropy“ („*De rerum humanarum emendatione consultatio catholica ad genus humanum, ante alios vero ad eruditissimos, religiosissimos, potentissimos Europae*“). Byla psána v letech 1645 – 1670. Po smrti Komenského se ztratila a

²⁹ Brambora, J., 1966, str. 7

³⁰ Popelová, J., *Cesta k všenápravě*, Praha 1958, str. 35-88

celá byla vydána až v Praze v roce 1966. V tomto díle je pansofie pouhou sedminou. Právě už zmiňovaná myšlenka výchovy se stala základem plánu na nápravu celého světa. Mimo to je důkazem Komenského přesvědčení o důležitosti celosvětové reformy vzdělání a výchovy, která má být základem všech dalších nápravných kroků směřujících k míru ve světě.

Komenský si vždy uvědomoval, že pansofie je příliš obrovské dílo, které by velice obtížně obsáhl a zpracovával pouze jediný člověk, proto hledal spojence a spolupracovníky. Podstata jeho myšlenky se brzy začala šířit. Svě spojence našel např. v podobě anglického učenice Samuela Hartliba, který vydal jeho pouhý náčrt pansofie, Johna Duryho, Hübnera. Pochybnosti přicházely od filozofa Descarta, který byl proti slučování vědy a víry. Vyvrcholením Komenského snah vševědných byla také „Cesta světla“ („Via Lucis“). Vznikla za pobytu v Londýně v letech 1641-1642. K vydání došlo ale až roku 1668 v Amsterdamu. V začátku díla přirovnává Komenský život ke škole. Tato škola nižší má připravit ke škole vyšší, k životu věčnému. V této škole jsou k dispozici tři knihy, které nám dal Bůh. První je svět sám, druhou člověk, třetí svaté Písmo.³¹

3. 4 Snahy všenápravné

Snahy všenápravné se pak staly vyvrcholením celého společenského úsilí Jana Amose Komenského. V Obecné poradě je Panorthosia (Všenáprava) šestou částí ve III. svazku. Tyto snahy byly odrazem tehdejší situace a také souvisely s postavením české emigrace, která byla na různých místech ve světě. Lidé se stávali štvanci v důsledku třicetileté války, jejíž vojska ničila vše, na co přišla, a tak bylo přirozené hledat nějaké útočiště, kde by se našel vytoužený klid a mír. Ve svém díle přechází Komenský od společenských utopií renesančních k politickým a osvětovým programům osvícenským. To zahrnuje veškeré jeho snahy. Všeosvětové, pedagogické, úsilí o nápravu společenských záležitostí, o nápravu veřejné správy, snahy vševědné. Díla utopických autorů nemusí být celá bez reálných prvků, utopická je zpravidla předpokládaná cesta k uskutečnění nějakého cíle, nápravy. Podle mého názoru koncepce tohoto snažení v tehdejší době nebyla

³¹ Popelová, J., Cesta k všenápravě, Praha 1958, str. 293

uskutečnitelná, ale může být počátkem pro uskutečnění v budoucnu. Komenský hledal utopické řešení politických problémů, a to zejména na mezinárodní úrovni. Proto do své „utopie“ zahrnul celý svět. Celek je podle Komenského třeba napravit dříve než části. Díky Komenského víře převrat v ideální společnost uskuteční Kristus. Tisícileté království Kristovo nenastane až po smrti, ale na zemi, za života lidí. Touha po lepším životě vede k této změně, že zde na zemi chtějí lidé žít šťastně. Ne v nebi.³²

Snaha Jana Amose Komenského o mír a touha smířit: „...křesťany, na rozmanitý způsob, škodlivě a skoro zhoubně ve víře se neshodující, a rozličné práce na to vynaložené. Z toho sice dosud nic se neuskutečnilo, snad se však přece uskuteční. Neuskutečnilo se pro nezkrotnou nesmiřitelnost některých lidí, jejichž neúprosné nenávisti se vystaviti nepokládali důvěrní přátelé za včasné... Tato zatvrzelost křesťanů k sobě navzájem a dosud marná snaha je smířiti, způsobili, že jsem pomýšlel na to a tu měl naději, že by snáze bylo možno vyléčiti celek než část: celému churavému tělu podati obecný lék spíše než přiložiti náplast jen na hlavu nebo na nohu, na bok atd. To jest, počal jsem rozšiřovati své touhy na to, abych smířil celé pokolení lidské (neshodující se ani s věcmi, ani mezi sebou navzájem, ani s Bohem) a abych našel prostředky a způsoby, jak by se to mohlo státi...“³³ Jednota lidstva závisela podle mínění Komenského především na jednotě křesťanstva. Přes všechny jeho snahy k sjednocení církví nedošlo. Komenský napsal např. dílo „Posel míru“, které bylo směřováno k diplomatům na mírových poradách v Bredě. Ze svých všenápravných konceptů se snažil přispět např. i k reformám věcí veřejných v Uhrách. Napsal spisek „Gentis felicitas“ (Štěstí národa) se svými reformními názory.³⁴

Mezi nejdůležitější díla můžeme zařadit spis Obecná porada o nápravě věcí lidských. Nepatří mezi nejznámější Komenského díla, ale pro jeho snahy všenápravné je stěžejní. S jeho psaním začal, když mu bylo 52 let, ale myšlenky se v jeho hlavě rodily už daleko dříve. Dílo mělo být souladné a harmonické, proto

³² Popelová, J., Cesta k všenápravě, Praha 1958, str. 235-242

³³ Popelová, J., Cesta k všenápravě, Praha 1958, str. 243

³⁴ Patočka, J., Jan Amos Komenský, Nástin života a díla, Praha 1957, str. 58-83

všechny jeho části měly být vydány společně. Od práce však byl neustále odtrháván jinými povinnostmi, a když už se dostal k psaní a velká část byla hotová, shořela při požáru v Lešně. Dílo se psalo velmi těžce. V dopise Harsdörfferovi si Komenský stěžuje : „Postupujeme zvolna, poněvadž to, co bylo přichystáno k tisku, zničil oheň, a listy z plamenů vyrvané neb u přátel nalezené mají všechno nedokončené a mezerovité; i jest všechno znovu vrátiti na kovadlinu mysli; a stařecká ochablost nedovede tolik, kolik mladistvá čilost. Ó kéž by mi byl Bůh zachoval alespoň látku vševědy! Všechno by bylo snažší, ale byla zničena s ostatním.“³⁵ Komenský ale dílo obnovil a první dvě části, Panegersii a Panaugii vydal po příchodu do Amsterodamu. Celá Obecná porada se skládá ze sedmi dílů. Dva roky před smrtí Komenského, bylo dílo v podstatě hotové. Nebylo asi definitivně propracováno, Komenský s ním měl pravděpodobně ještě další plány. Smrt mu ale znemožnila dílo dále rozpracovat a dokončit.³⁶

Ústředním problémem Obecné porady je především náprava věcí lidských. Tyto věci lidské vyplývají z duševních schopností člověka, které ho odlišují od zvířat a jsou jen jemu vlastní. První věcí je filozofie, tj. věda, vzdělání vůbec, druhá politika, vychází z úsilí organizovat lidskou společnost a poslední je náboženství, touha po dobru, která obrací člověka k Bohu. Jsou vzájemně provázané a náprava všech věcí lidských vede k celosvětovému míru. Pansofie, jako systematická nauka o světě zaujímá spolu s Pampedií, vševýchovou, a Panglottií, která je spisem o všeobecném jazyku, kterému by všichni porozuměli, ústřední postavení Obecné porady. Jim předchází Panaugie, nauka o světle rozumu, o světle myslí, které je zdrojem poznání. Pomocí světla lze vypudit tmu nevědomosti. Panorthosie je spis o všeobecné nápravě lidstva na základě zmíněných tří věcí lidských. V úvodu knihy je spis Panegersie, ten je obecným probuzením, který má lidstvo probudit a ukázat cestu k jeho nápravě. Musí se probudit všichni, protože všichni jsou členy společnosti a veškerá nebezpečí, která tuto společnost ohrožují, tak ohrožují i každého jednotlivce. Proto by měl každý přiložit ruku k dílu. Celý soubor je pak uzavřen spisem Pannuthesie, tj. obecné napomínání, ale jen z části

³⁵ Popelová, J., Cesta k všenápravě, Praha 1958, str. 341

³⁶ Brambor, J., 1966, str. 5-15

dochované. Nejdříve napomíná Komenský sám sebe, a pak vyzývá lid, aby ve věcech nápravy začal nejdříve každý sám od sebe. Dílo je jen návrhem a Komenský se nebrání dalšímu rozpracování nebo změnám. Vyzývá všechny lidi, aby se toho účastnili.³⁷

Důležitými a pro jeho dobu zcela novými byly návrhy, aby ve státě nebyli trpěni lidé, kteří nechtějí pracovat, dále boj proti lichvě a monopolům, péče o hygienu a zdravotní prevenci, a také boj proti opilství a nemravnosti.

V duchu svých zásad se snažil Komenský v tomto díle předvést úplný a organicky spolu dokonale souvisící komplex veškerého vědění o světě a člověku, z kterého měla vzniknout obroda celé lidské společnosti a náprava lidského života. Vzájemné porozumění a názorový soulad měl zajistit spolupráci všech lidí za účelem dobra a tím i trvalý mír na celém světě. K udržení jednou dosaženého pořádku v lidských věcech měly sloužit tři nejvyšší sbory, tribunály. Ty by bděly nad tím, aby se vše nenavrátilo do starých kolejí, zasahovaly by do sporů mezi vzdělanci, kněžími a vládami. Měli by mezinárodní charakter a byl by to: sbor světla, konsistoř svatosti a mírový soud. Nelze ale popřít, že dílo má i své nedostatky. Jeho požadavek nápravy lidstva můžeme označit za poněkud nerealistický. Také to, že by se dalo všechno vědění shrnout do jedné knížky, která měla být přístupná i obyčejným lidem a dětem, i když látka se zdá být příliš složitá a těžká. I samotná Komenského představa, že všichni přijmou jeho návrhy bez výhrad. Přesto přináší dílo mnoho i dodnes cenného a pokrokového. Např. jeho myšlenka, že ne slova, ale věci jsou zdrojem pravého vědění; ne učenost knižní, ale zkušenost; jeho požadavek přímého poznávání přírody. Nikdo z jeho současníků neprojevil tak velké sociální cítění, nezastal se utiskovaných, nikým nebyla tak jasně vyslovena zásada rovnosti všech lidí a jejich práv na všeobecné vzdělání. A jen Komenský vyjádřil požadavek na spolupráci všech národů, požadavek na řešení sporů, dohodou a vzájemným jednáním, ne bojem a válkou.³⁸ V tomto můžeme i dnes spatřovat velikost tohoto díla. Smutné ale je, že ve své době dílo nedokázalo zapůsobit a ovlivnit ty, ke kterým bylo směřováno.

³⁷ Červenka, J., 1966, str. 22-24

³⁸ Chlup, O., 1966, str. 53-56

I ke konci svého života si Komenský zachoval kritičnost vůči svým dílům. Závěr představují „Clamores Eliae“ („Křiky Eliášovy“). Psány byly v letech 1665-1670. Vydány byly až ve 20. století. Když vidí, že jeho snahy všenápravné nedosahují žádných výsledků, uvažuje písemně i o jiné formě. A to o působení na politicko-mocenskou reprezentaci. Politikům chybí pokora, chtějí vládnout ve státním zájmu bez Boha. Komenský v tomto díle dává také najevo svůj odpor k absolutismu. Napsal knihu „Lux ex tenebris“ („Světlo z temnot“) a věnoval ji např. papeži Alexandru VII., Ludvíkovi XIV., císaři Leopoldovi. Když nejde náprava prostřednictvím všech lidí, zkouší to pomocí těch, kteří mají politický vliv. Komenského mírové vize se prolínají i jeho dalšími díly, např. „Angelus pacis“ („Anděl míru“), „Unum necessarium“ („Jedno potřebné“), dokončeno a vydáno v Amsterdamu v roce 1668.

3. 5 Revelace

Revelacím neboli proroctvím Komenský zprvu nevěřil. Jak uvedl ve své knížce „O andělích“, dar proroctví skončil příchodem Kristovým. Od svého přesvědčení ale upustil po bitvě na Bílé hoře. V této době potřeboval jakoukoliv naději, která by slibovala obrat k lepšímu. Tak začíná postupně věřit v to, že boží vůle hovoří i do dnešních dnů. První proroctví, která začal Komenský překládat, byla proroctví Kryštofa Kottera. Byl to Němec, se kterým se Komenský setkal v roce 1625, když šel do Polska hledat nový domov. Když byl s těmito proroctvími seznámen, zaujaly ho tak, že jim hned uvěřil a opustil své dosavadní stanovisko, nové proroky odmítající. Tato proroctví se týkala zejména možného obnovení vlády Fridricha Falckého. Když mu sám Kotter ve Vratislavi, kde pobýval Fridrich Falcký, svá proroctví vyložil, neuvěřil mu. I přesto, že věřil ve svůj brzký návrat do Čech. Znal ale tehdejší politickou situaci a věděl, že je nemožné, aby se k jeho pomoci spojily národy, které zmiňoval Kotter, aby se všichni pohané obrátili na křesťanství, aby padl Babylón (vliv římského císařství a papežství). Komenský na to pohlížel ale s nadějí.

Další vidění měla Kristina Poňatovská, dcera bratrského kněze. Kristina při svých viděních upadala do bezvědomí. Přestěhovala se do Lešna, kde byl také

Komenský. V roce 1629 upadla do bezvědomí a byla považována za mrtvou. Ale před vlastním pohřbem náhle procitla. Od té doby už žádné vidění neměla.

Další osobou, která měla na Komenského velký vliv související s jeho vírou v nejrůznější proroctví, byl také spolužák Komenského Mikuláš Drábík. Ve svých viděních prý dostal rozkaz, aby je sděloval právě Komenskému. Jeho věštby se týkaly Jiřího Rákóczyho, kterého vyzývaly do boje proti Habsburkům. Proroctvím Drábíkovým Komenský zcela podlehl. Často byla položena otázka, zda Drábík sám svým proroctvím věřil nebo byl jen podvodníkem. Svě zastánce mají oba názory. Jisté ale je, že sám Komenský jim věřil. Komenského neodradila ani čtná fiaska Drábíkových proroctví.

Komenský věštby těchto lidí shrnul v knize „Lux in tenebris“ („Světlo v temnotách“), kterou vydal v roce 1657 v Amsterdamu. Tisk rozesílal pouze významným osobám, veřejně ho nešířil. Tento spis také zasahuje do evropských politických otázek a hlavně se k němu obracejí naděje českých exulantů. Roku 1665 vydává tato proroctví rozšířená o další s názvem „Lux e tenebris“ („Světlo z temnot“). Zvedají se hlasy pro i proti. A samotnému Komenskému vydání těchto knih způsobilo mnoho útrap a nesnází. Musel vysvětlovat, že je jen tlumočnickem těchto proroctví, ale i tak se dostal do řady sporů.³⁹

3. 6 Komenského zbožnost

Ve svém veškerém úsilí se Komenský snaží, aby byl navázán, znovunavázán vztah k Bohu, náboženství. Jeho teologie je velmi prakticky orientovaná a spojoval ji s politickou situací, se svou nápravou. Tuto vizi nápravy celého světa se snažil dokládat biblicky. Člověk tak má prospívat světu, svým přičiněním pomáhat jeho nápravě a tím se navracet k Bohu k věčnosti. Zbožnost se projevuje ve všech dílech Komenského. V celé jeho pedagogice. Také Komenského myšlenka, že základy filosofie by se neměly hledat mimo Písmo svaté, svědčí o tom, že jeho filozofie se může jevit spíše „teosofií“. I ve vědě je podle Komenského důležitá víra. Protože věda bez víry nedbá sounáležitosti člověka s veškerenstvím.

³⁹ Hendrich, J., Jan Amos Komenský ve světle svých spisů, Praha 1941, str. 250

Lidem jsou k dispozici tři „knihy“, z kterých se mohou dovědět pravdu o Božím světě. Je to kniha přírody, viditelného světa. Kniha mysli, rozumu a kniha Božího zjevení, Písmo. Ale jedinou knihou, která člověka neklame, je Písmo svaté. Nejdříve tedy mají všichni znát tato Písma, a až potom je v jejich životech místo pro filozofii.

V Pampedii Komenský mluví často o zbožnosti jako o jediném potřebném. Jeho zbožnost je patrná i v uspořádání skutečnosti. A to, že příroda směřuje k člověku, člověk se světem nad svět, do věčnosti. Jeho svět je světem poznání i víry zároveň.

Podle Komenského je také důležitá potřeba pokory. Pokora v pojetí hlubokého, svobodného vztahu k Bohu. K vyšší moci, v jejíž možnostech je dobrá budoucnost světa, od prvotního ráje po poslední soud.⁴⁰

3.7 O církvi

Po dopsání závazků v oboru výchovy se Komenský chtěl věnovat pracím pro svou církev a plnit tak své povinnosti kněze a dějepisce Jednoty. V roce 1660 vydal sborník „O vzácném statku jednoty, řádu, kázně a poslušnosti“. Toto dílo bylo důležité a pojí se v něm poslání Komenského jako duchovního a historika, poslání politika a sociálního reformátora.

Komenský chtěl dosáhnout smíření církví, aby mohl budovat mír obecný. Jednota bratrská měla mít následovnici a tou nejvhodnější podle Komenského byla církev anglikánská. Proto vydává právě sborník O vzácném statku jednoty, řádu, kázně a poslušnosti, aby byla anglikánská církev informovaná o jeho úmyslu. Pro ještě větší informaci vydává nový spisek „Stručnou historii církve slovanské“ a starší dílo, na kterém se podílel „Řád církevní Jednoty bratří českých. Své obecné a aktuální záměry sociálně politické vyjádřil ve spisku „Napomenutí církvím, zejména církvi anglikánské“.

Komenský se domníval, že právě anglikánská církev má dostatek prostředků k provádění reformy a hlavně snahu o reformu. Má dávnou tradici, její spisy jsou překládány do cizích jazyků. A také má teologické zkoumání a dostatek

⁴⁰ Palouš, R., Komenského BOŽÍ SVĚT, Praha 1992, str. 99-111

pracovníků. Všechny přípravné práce se pak podle Komenského mají konat podle zásad moudrosti, zásad obecně uznávaných a hlavně s láskou.⁴¹

⁴¹ Chlup, O., a spol., Vybrané spisy J. A. Komenského, svazek IV., Praha 1966, str. 293-388

4. Využití pedagogických a filozofických názorů J. A. Komenského pro výuku ZSV na středních školách

4. 1 Výuka podle Komenského - obecně

Komenský vytvořil filozoficky založený pedagogický systém. Měl bohaté zkušenosti s výukou a zároveň dobře znal tělesný a duševní vývoj dítěte. Na jedné straně vyžadoval pevný řád, na druhé straně chtěl, aby vše plynulo nenásilně. Je si také vědom výchovného vlivu vzdělávání, proto od sebe proces vzdělávání a výchovy neodděloval. V této funkci, kterou má škola zajišťovat, spatřoval Komenský prostředek ke zlepšení společnosti. Výchova má tedy probíhat ve škole, má být přístupná pro všechny děti a vyučování má být kolektivní. Toto všechno se nám dnes může jevit jako samozřejmé, ale před Komenského reformou školy sice existovaly, avšak žádný řád ani pořádek v nich nebyl. Děti byly přijímány v kteroukoli roční dobu a při výuce byli v jedné místnosti žáci různého věku.

Komenský vyslovil také požadavek, aby byli vzděláváni i handicapovaní lidé. Takové mládeži, která má vážné tělesné vady, může právě výchova pomoci. Jejich vzděláváním podle Komenského může dojít k tomu, že tyto vady budou nahrazeny rozvojem dovedností a vědění v jiné oblasti. Tak i tito lidé budou mít šanci najít si v životě nějaké uplatnění. Myslím si, že vzdělávání handicapovaných je v dnešní době na dobré úrovni. Určitě je dobré, že dochází k začleňování těchto dětí i do normálních kolektivů, pokud je to alespoň trochu možné.

Za cíl výchovy Komenský ve své době považoval na prvním místě pěstování zbožnosti, na druhém pak to byly dobré mravy. Škola měla být postavena na principech prvotní školy, která byla zřízena Bohem v ráji a tou byla „škola rajska“. V dnešní době je situace poněkud jiná, náboženství už nemá tak silnou pozici jako v době Komenského, ale výchova k zásadám dobrých mravů je podle mého názoru aktuální a potřebná i pro společnost dnešního světa. V mladých lidech by se měl utvářet nějaký hodnotový rámec, mělo by jim být vštípeno mravní jednání a zásady slušného chování. K tomuto se nabízí právě výuka ZSV, která umožňuje v rámci svých různých vědních disciplin široké pole působení. Náboženství i

dobrych mravů dosáhne podle Komenského člověk, který je moudrý: „Pojď, chlapče, uč se moudrým býti! – Co je to být moudrý? – Správně chápat, správně se vyjadřovat, správně jednat.“⁴² V nižších školách se má učit všemu všeobecně a v hrubších obrysech, ve vyšších pak podrobněji. Žáci nemají být přetěžováni učením. Každá vyučovací hodina má mít pevně stanovený cíl, který má být naplněn. Myslím si, že to je hodně důležité. Žáci tak mají jasno, co je čeká a taky vědí, co po nich bude následně vyžadováno u zkoušek, v písemných testech. Učitel má mít přichystaný plán hodiny a tak se ani on sám v probírané látce neztrácí. Dobré by také bylo, kdyby měl učitel přichystaných více variant tak, aby výuka byla zpracována různými metodami. Žáci by se pak mohli podílet na výběru dané metody, a tak by byla podle mého názoru větší šance, že probírané téma děti upoutá. Budou mít zájem o danou látku a v dané hodině by mohli být také aktivnější. I o toto usiloval Komenský, aby se v dětech probouzel zájem o učení a podněcovala se jejich vlastní aktivita a podílení se na učení: „Kdo nedbá, aby byl vyučován, toho budeš marně vyučovati, dokud u něho neprobudíš vřelý zájem o učení.“⁴³

4. 2 Škola hrou

Komenský chce vychovat především takového člověka, který by se po celý život vzdělával. S tím souvisí jeho myšlenka, aby vyučování bylo radostné a příjemné jako hra. Hry samotné ale musí následovat až po probrané látce, po věcech důležitých. Mají být prospěšné pro tělesné i duševní zdraví dětí. Proto si docela dobře dokážu představit i v současné škole nějakou aktivitu na závěr hodiny. Může sloužit k upevnění učiva, ale i k uvolnění atmosféry ve třídě. Pro upevnění a zopakování probraného učiva vymyslel Komenský také divadelní hry. Tyto hry se měly konat každého čtvrt roku. Všechny třídy se měly účastnit. Dalším účelem her bylo vzbudit pozornost a zájem i široké veřejnosti o školu.

V současné škole mohou tuto úlohu Komenského her nahrazovat a na některých školách už se tak děje, různé projekty, jejichž prostřednictvím by mohla probíhat výuka nebo její shrnutí. Pro děti je to zajímavé, vychází se z jejich potřeb

⁴² Kumpera, J., Komenský, J., A., Jak (se) učit, 2004, str. 13

⁴³ Tamtéž, str. 57

a dotváří se tak vzdělávací proces. Taková výuka může zprostředkovat integraci učiva z jednotlivých předmětů do jedné činnosti a může vést k přiblížení reálnému životu. Problémem dnešních škol je ale čas. Při velkém množství učiva, které mají děti za danou dobu zvládnout, nelze tyto aktivity zařadit příliš často.

4. 3 Svět v obrazech

Komenský usiloval o to, aby informace byly podány ve výuce snadně a poutavě. Chtěl, aby se vyučovalo věcem, názorům, ale hlavně praxi. K tomu měla napomáhat moudrá učebnice Orbis Pictus, do které promítl Komenský svou lásku k věcem, přírodě, lidské činnosti, ke všemu, co mohou vnímat naše smysly a co tvoří podstatu lidského života. Jakékoliv obrázky mají sloužit hlavně větší názornosti. To se může uplatnit i ve výuce ZSV. Jsou ale předměty, jako je například biologie, kde je tato názornost daleko důležitější a určitě i častější. Na středních školách už asi obrázky nemají takový význam jako na nižších stupních, kde jsou na rozdíl od gymnázií, žákům k dispozici i ilustrované knížky. Ale toto zpestření může být určitě i na učiteli, který si do hodiny k danému tématu může něco připravit.

4. 4 Vyučovací metoda a proces

Jedním ze závažných problémů, které měly školy v době Komenského, byl nedostatek vhodného vyučovacího postupu, vhodné vyučovací metody. Proto Komenský přemýšlel, jak to udělat, aby vědomosti byly důkladné a soustavné a aby si je mohli osvojit všichni bez rozdílů. To znamená, aby se mohli učit všichni, všemu a všestranně. Znakem metody pak měl být řád a přirozenost. Metoda v dnešním smyslu je rozdílná od metody Komenského, který ji pojímá celkově v celém vzdělávacím procesu. My za metodu považujeme určitý způsob, např. rozhovor, exkurzi, předvádění.

Souhlasím s tím, že učení má postupovat od snadnějšího k složitějšímu, od známého k neznámému. Tak, aby došlo k porozumění a pochopení věci. Na tom, co už se žák naučil, by mělo být stavěno druhé, aby došlo k propojení znalostí a

ne k zapomínání. Podle Komenského: „Špatně tedy vyučuje ten, kdo k vědomostem vodí žáka výkladem zdlouhavým, obtížným a neuceleným.“⁴⁴

Zajímavý je Komenského názor, že by se ve výuce měla nejprve ukončit jedna věc a až potom začít druhá. Žáci by se neměli zaměstnávat nejrůznějšími poznatky, protože pokud je mysl zaměřena na více věcí, pak je méně vnímavá k jednotlivostem. Žáci se dnes neučí čtyři hodiny denně, tak jak si představoval Komenský, ale pět až šest, a když mají nepovinné předměty nebo kroužky i sedm až osm hodin denně. Pravdou ale je, že to asi není ve prospěch kvality ani trvalosti získaných vědomostí. Otokar Chlup ve svém díle *Středoškolská pedagogika*, které bylo vydáno v roce 1935, vyložil návrh, aby došlo k úpravě rozvrhu a denně se probíraly průměrně dva předměty. Otázkou je, co je více vyhovující pro dnešní školy a žáky. Výuka maximálně dvou předmětů denně je podle mého názoru možná dobrá v tom, že nedochází k mísení učiva, na druhou stranu si ale myslím, že je daleko těžší udržet pozornost dětí v jedné oblasti, pokud to není předmět, který by je zajímal (což je málokterý). Činnosti je lepší střídat a doplňovat různými metodami. V dnešní době je hodně oblastí a informací, které musí děti zvládnout, takže je lépe opakovat je častěji a v menších útvarech, než jednou za týden.

4. 5 Učitel

„Vyučovati mládež není přednášeti jim z rozličných autorů hromady slov, frází, sentencí, nesmyslů všelijakých, a tím je vycpávati, ale otvírati jim rozum.“⁴⁵ Myslím si, že tento Komenského výrok sám říká mnoho. Komenský věnuje učiteli velkou pozornost. V procesu učení vidí tři nejdůležitější činitele a to učitele, žáky a učení. Z dnešního hlediska je zajímavé, že Komenský byl proti tomu, aby děti vyučovaly ženy. V dnešní době přitom většinu pedagogického sboru tvoří právě ženy. Otázka ale je, čím je to způsobeno, dané schopnosti a kompetence pro roli učitele podle mého názoru nezávisí na pohlaví. Možná v dnešní době určitou roli sehrává i finanční otázka, kdy platy učitelů v očích mnoha mužů nejsou dostačující k uspokojení potřeb rodiny. Na druhou stranu v dnešní společnosti už zdaleka neplatí, že muž má být živitelem rodiny. Každopádně je to otázka společenská.

⁴⁴ Tamtéž, str. 56

⁴⁵ Tamtéž, str. 55

Dívky měly být vzdělávány, ale funkce vzdělávatele jim podle Komenského nepříslušela.

Učitel je důležitým činitelem ve věci nápravy všech věcí lidských. Komenský si proto všímá i jeho společenského postavení. A učitele povzbuzuje: „Naši učitelé, věřte, že na vznešený stolec důstojnosti posazeni jste a že vám byl svěřen úřad vznešený, nad nějž není žádného většího pod sluncem.“⁴⁶ Dnes je tento pohled na učitele odlišný. Zdá se, že místo učitele zdaleka není tak prestižní, a i sami učitelé mají o svojí práci mnohdy nevalné mínění. Přitom je tato práce důležitá. Učitel je v pozici, ze které toho dokáže v žácích hodně zanechat, ať už v dobrém nebo špatném, dokáže ho ovlivnit. Proto by měl být dobrým pozorovatelem a diagnostikem. Měl by poznat schopnosti žáků, jejich povahové vlastnosti, pozitivně naně působit a vzbuzovat chuť k učení. Neměl by zapomínat, jak snadné je zaškatulkování dětí do určité skupiny, hlavně na základě předsudků. Jeho přístup by měl být přímý a spravedlivý ke všem stejně. Zvláště v hodinách ZSV by se učitel mohl stát dětem bližším, jejich důvěrníkem, za kterým by mohly přijít i s nějakým problémem: „Nechť se učitel a žák navzájem vždy pozorně naslouchají.“⁴⁷ Žák by měl chovat k učiteli úctu a respekt. Měl by ho poslouchat a zbytečně neodmlouvat. V nejlepším případě by mu měl být učitel podle mého názoru vzorem, ale přirozeným vzorem.

Pozoruhodná je myšlenka nebo vlastně Komenského požadavek, aby ve škole byl jen jeden učitel. Působením více učitelů dochází podle Komenského k matení žáků, protože jeden dělá to, druhý to, každý učí svou metodou. Nabízí se ale otázka, jak by mohl jeden učitel stačit celé škole. Podle Komenského to měla umožnit nová organizace vyučování (třídy, kolektivní vyučování, vyučovací hodiny). V současné škole je to ale nemyslitelné. Myslím tím střední školu, kde mají učitelé různé aprobace a není možná ani ta myšlenka, aby jednomu učiteli náležela jen jedna třída. Jiná je situace na základní škole, kde je možné a v praxi se tak i děje, aby učitel vyučoval v jedné třídě všem předmětům po celou dobu prvního stupně této školy.

⁴⁶ Patočka, J., a kol., J., A., Komenský, Nástin života a díla, 1957, str. 241

⁴⁷ Kumpere, J., Komenský, J., A., Jak (se) učit, 2004, str. 57

4. 6 Škola – dílna lidskosti

Komenský považoval školu za dílnu lidskosti, v níž nejde jen o praktické získání znalostí, ale i o praktické osvojení si lidského hodnotového systému. Ano, tím vším by měla i dnešní škola bezpochyby být. Ale tento proces utváření jedince, ze kterého se stává plnohodnotná bytost schopná prosadit se a uplatnit se v dnešním světě a zároveň si zachovat morální hodnoty, lidské jednání ve všech oblastech života podle vlastního vědomí a svědomí, se zdá stále těžší a měnící se. V době Komenského tento proces měl začínat a začínal už u malých dětí, určitý návod nacházely mladé maminky a chůvy také v jeho Informatoriu školy mateřské. Dobře Komenský věděl, že výchova v počátcích je prakticky ta nejdůležitější, která zahájí to správné směřování jedince v lidskou bytost. V dnešní uspěchané době se ale zdá, že na to hlavní, na výchovu dětí už od malička, se zapomíná. Tříleté děti chodí do mateřských školek a mnohdy mají problémy i s tak základními věcmi, jako je držet lžičku v ruce a zavázat si tkaničky u bot. Nemluvě o nějaké výchově a poslušnosti. Dnešní svět sice vychovává jedince k tomu, aby se uměli prosadit, aby to byly silné osobnosti, které se ve světě neztratí. Dětem se dává volnost, ve všem co dělají, aby se sama utvářela jejich identita. Ale i tyto ještě děti potřebují mít určité mantinely, určité hranice. Vědět, co je to respekt a úcta ke starším osobám. Myslí si snad maminky těchto dětí, že to mají být paní učitelky, které je to naučí? Školy pak těžko dohání tyto výchovné nedostatky. Nechci tím házet do jednoho pytle všechny děti. I za mě byly ve třídě darebáčky, i já jsem nějakou tu neplechu provedla, přesto při pohledu na „dnešní děti“, zdá se mi, že se něco mění. Nechci tady moralizovat, jen by možná dnešní maminky měly věnovat větší pozornost svým dětem a místo dnu stráveného v Olympii na nákupech je vzít třeba do přírody. Rodiče by si měli s dětmi více povídat, přečíst si společně knížku. Rodina by měla více času trávit společně. Najít si společné koníčky a zájmy.

Závěr:

Na Jana Amosa Komenského

Blažený starče,
jenž novým jsi občanem pravého světa,
který nám v obrazech
již poskytla pečlivost Tvá,
ať již lidské věci
a bláznivé rozepře shůry
svobodně zříš,
či i tam naše se týká Tě zlo
ať již před tváří Boha
a v názoru tajemství nebes
Pansofii teď máš, kterou Ti nepřála zem,
nevzdej se naděje své:
vždyť smrt Tvou přečká Tvé dílo.
Semena, která jsi sil,
v úrodnou zapadla prst:
Vbrzku potomstvo sklídí Tvou žeň,
jež nyní již klíčí.
Osud neklamně zná dostáti závazkům všem.
V přírody tajích již svítá,
ba šťastni můžeme býti,
jestliže v pokusech svých
semknem se v jediný šik.
Nadejde, Komenský, čas,
kdy zástupy šlechetných budou
ctít, cos vykonal sám,
ctít i Tvých nadějí sen.
G. W. Leibniz 1671⁴⁸

⁴⁸ J., A., Komenský, Listy přátelům a příznivcům, přeložil Ryba, B., Praha 1970, str. 7

Jan Amos Komenský, autor jazykových učebnic, teoretických spisů o výchově, reformátor školství, pedagog, teolog, náboženský polemik, politik, spisovatel, básník. Byl nesmírně všestrannou osobností. Jeho životní pouť, snahy a touhy by si zasloužily dílo daleko obsáhlejší a nejedno, už o něm bylo napsáno. Má snaha v této práci je jen nepatrný nástin života tak významné osobnosti, kterou Jan Amos Komenský bezpochyby byl.

Byl tím vším. Mnoha lidem známý hlavně pro svůj pedagogický systém. Jeho odkazy výchovy a vzdělání jsou stále patrné na dnešních školách. Jeho učebnice daly základ dalším, pro mnohé se staly předlohou. Přínos Komenského pro celou budoucí pedagogiku byl významný a nepopíratelný.

Také známý jako biskup Jednoty bratrské. Říkali mu husita a i on sám viděl v Jednotě bratrské pokračovatelku Husovy reformace. Bohužel to byl on, kdo psal v podobě svého díla (Kšaft umírající matky..) její závěť. Byl to člověk věřící, který celý život nehledal střechu nad hlavou a hmotné zajištění nejen pro sebe, ale i pro bratry. Jeho víra byla neotřesitelná. Náboženství stavěl jako základ mnoha svých názorů a teorií.

Také byl filozofem. Jeho Obecná porada o nápravě věcí lidských byla původně metafyzický pokus. Tento spis byl ale návrhem na úpravu všech věcí lidských na celém světě. Na tento proces na úpravu věcí lidských se musí pohlížet očima víry.

Komenského osobnost je mnohostranná. Také je charakteristická určitým vnitřním napětím, rozpory, vývojovými pokroky, které byly patrné v neustálé snaze svá díla přepracovávat, upravovat. Hranice všech směrů, kterými se zabýval, neustále narušoval nebo překračoval.

Do posledního okamžiku jeho touha směřovala k vlasti, kterou po celý život bránil, bojoval za ni, zastával se jí. Byl svědkem důsledků Bílé hory. Viděl utrpení, které způsobila. Všechny nálady a úsilí, které ani mírem vestfálským nebyly uspokojeny. Svou svědeckou výpověď podával umělecky ve svých pracích.

Celé své dílo chtěl připsat moravské zemi, jako jeden z jejich věrných synů. Dokonce jeho přáním bylo, aby se právě z Moravy stalo centrum reforemací celého

světa. Byl to člověk nesmírně lidský, který usiloval o mír na celém světě. Myslel na dobro všech lidí.

A hlavně to byl člověk, který se přes všechny životní útrapy, které ho potkaly, nikdy nevzdával. Jak sám sebe ke konci života nazval, byl mužem touhy.

A i v dnešní době má myslím význam a své opodstatnění připomínat si památku muže, který toho pro český národ tolik udělal.

Použitá literatura:

1. Čapek, E., Jan Amos Komenský, Stručný životopis, Praha 1957, 113 s.
2. Komenský, J., A., Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělání, Praha 1956, 45 s.
3. Komenský, J., A., Informatorium školy mateřské, 98 s.
4. Popelová, J., Cesta k všenápravě, Praha 1958, 456 s.
5. Kožík, F., Světlo v temnotách, Praha 1970, 173 s.
6. Novák, J., V., Jan Amos Komenský, učitel národů, Praha, 16 s.
7. Lapáček, J., Komenský a Přerov, Přerov 1992, 51 s.
8. Chlup, O., a spol., Vybrané spisy J., A., Komenského, svazek IV., Státní pedagogické nakladatelství 1966, 555 s.
9. Polišínský, J., Pařízek, V., Komenský, J., A., 1592-1670: Jan Amos Komenský a jeho odkaz dnešku, Praha 1987, 178 s.
10. Hendrich, j., Jan Amos Komenský ve světle svých spisů, Praha 1941, 250 s.
11. Kopecký, J., Patočka, J., Kyrášek, J., Jan Amos Komenský, Nástin života a díla, 272 s.
12. Komenský, J., A., Pansofický vychovatel, Praha 1956, Z latiny přeložil Patočka, J., 90 s.
13. Molnár, A., Rejchrtová, N., Jan Amos Komenský, O sobě, Praha 1987, ISBN 80-207-0016-1, 379 s.
14. Palouš, R., Komenského BOŽÍ SVĚT, Praha 1992, ISBN 80-04-25615-5, 142 s.
15. Chlup, O., a spol., Vybrané spisy J., A., Komenského, svazek VI., Státní pedagogické nakladatelství 1966, 543 s.

Anotace

Jméno a příjmení:	Dagmar Valečková
Katedra:	Katedra společenských věd
Vedoucí práce:	PhDr. Petr Zíma Ph.D.
Rok obhajoby:	2010

Název práce:	Jan Amos Komenský jako pedagogická a náboženská osobnost
Název v angličtině:	Jan Amos Komensky as a pedagogic and religious personality
Anotace práce:	Diplomová práce je věnována životu a dílu Jana Amose Komenského. Zobrazuje hlavní události jeho života, nahlíží na něj jako na pedagogickou, náboženskou, ale i filozofickou osobnost. A věnuje se jeho myšlenkám využitelným i pro výuku na dnešních školách.
Klíčová slova:	Škola, vzdělávání, náboženská víra, církve, katolictví, výchova, pedagogika
Anotace v angličtině:	The Bachelor thesis is dedicated to life and work of Jan Amos Komensky. It displays the main events of his life, analyses his pedagogical, religious and philosophical personality. It deals with his educational thoughts usable at schools.
Klíčová slova v angličtině:	School, education, pedagogy, religious belief, Church, catholicism
Přílohy vázané v práci:	-

Rozsah práce:	47
Jazyk práce:	Český jazyk